

**МУШКИЛОТИ ШАРҲИ
ҒАЗАЛҲОИ ҲОФИЗ**

Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна, н.и.ф.,
доцент кафедраи адабиёти классикии тоҷикӣ МДТ
“ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ
ГАЗЕЛЕЙ ХАФИЗА**

Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна, к.ф.н.,
доцент кафедры таджикской классической литературы
ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова” (Таджикистан,
Худжанд)

**THE PROBLEM OF
INTERPRETING IN HAFIZ'S
GHAZALS**

Boboeva Mutabarkhon Saidmurtazoyevna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the department
of Tajik classic literature, SEI “Khujand State University
named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail: boboeva_0973@mail.ru

Калидвожаҳо: шарҳ, таъвил, мушкилот, ғазалҳо, шорех, замина, омил, сохтор, дарунмоя, вожа, сураат, маънӣ, воқеашиносӣ, ирфонӣ, таърихмехварӣ

Дар мақола мушкилоти сохторӣ ва дурунмоягии ғазалиёти Ҳофиз ҳамчун замина ва омил аслии пайдоиш ва интишори шарҳҳо таҳқиқ ва баррасӣ шуда, дар ин равиш шарҳи ашъори мушкила, саҳву хатои носеҳон, дигаргуншавии контексти воқеияти замон, тафаккури хонандагон, душвории андешаву орои шоир, афзудани нусахи носаҳеҳ, густариши пайвандҳои адабӣ миёни минтақаҳои гуногуни ҷуғрофӣ ва ташаққули афкори тасаввуфиву андешаҳои орифона ҳамчун омил таъсиргузор арзёбӣ шудааст. Бо назардошти воқеияти вазъи фаҳми шеърӣ Ҳофиз, равиши усули шарҳнигорӣ ва тафсиру таъвили ғазалиёти шоир баъзе шуруҳоти дар замонҳои гуногун таълифшуда, аз ҷумла шуруҳи Шайх Озарӣ, Убайдуллоҳи Чиситӣ, Ҷаллоуддини Давонӣ, Хатми Лоҳурӣ, Афзали Аллоҳободӣ, Мирзохони Баракӣ ва Мавлоно Бадруддин мавриди таҳлил қарор гирифта мавқеияти назари онҳо дар шинохт ва шарҳи мушкилоти ғазалиёти Ҳофиз мушаххас карда шудааст.

Ключевые слова: комментарий, перевод, проблема, Газели, комментатор, Предыстория, фактор, структура, интерсекциональность, слово, изображение, значение, фактология, мистика, историография.

В статье рассматриваются структурные и пространственные проблемы газелей Хафиза как основа и основной фактор появления и распространения комментариев, в этом подходе анализируется объяснение сложных стихов, ошибок и неточностей, изменение контекста реальности времени, мышление читателей, сложность понимания мнений поэта, увеличение неточностей, расширение литературных связей между различными географическими регионами и формирование мистических и идеалистических идей как влиятельных факторов.

Keywords: commentary, translation, problem, ghazals, commentator, prehistory, factor, structure, intersectionality, word, image, meaning, factuality, mysticism, historiography.

The article dwells on the structural and spatial problems of Hafiz's ghazals as the basis and main factor in the emergence and spread of commentaries, this approach analyzes the explanation of complex verses, errors and inaccuracies, changing the context of the reality of time, the thinking of readers, the difficulty of understanding the poet's opinions, the increase in inaccuracies, the expansion of literary connections between different geographical regions and the formation of mystical and idealistic ideas as influential factors. Taking into account the reality of the understanding of Hafiz's poetry, the methodical approach of interpretation and interpretation of the poet's ghazals, some of the poems written in different times, including the poems of Sheikh Azari, Ubaidullah Chishti, Jallaluddin Davani, Khatmi Lahore, Afzali Allahabadi, Mirza Khan Baraki and Maulana Badruddin were analyzed. position of their views in recognition and explanation of problems beset with Hafiz's ghazal has been specified.

Замина ва омил асосии пайдоиш ва интишори шарҳҳо бар шеърӣ Ҳофиз, пеш аз ҳама, мушкилоти сохторӣ ва дарунмоягии фаҳми ин осор, аз ҷумла ғазалиёти ӯ буда, худи Лисонулғайб дар байти зерин ба ин масъала ишораи сарех дорад:

Ман ин ҳуруф навиштам чунонки ғайб надонист,

Ту ҳам зи рӯи каромат чунон бихон, ки ту донӣ [17, с. 388].

Маҳз ҳамин хусусият, яъне «пурмаънову чандпахлӯй ва ихомпарварӣ ва фарҳанг ё фарҳангмандии» [14, с.1] шеърӣ Ҳофиз аз ҷумлаи омилҳои таъсиргузоре будааст, ки ғазалиёти

ӯро шархталаб ва таваҷҷӯи шорехони замон ва минтақаҳои гуногуни ҷуғрофиёро ба шарҳу таъвилӣ ин осор ҷалб кардааст. Ҳофиз «қолаби кӯхнаи ғазалро дар сурат ва маънӣ тоза» карда, ба ин васила «идроки мухотабонро ба он ҳассос» [10,с.9] ва ба ин васила заминаи воқеии шархталабии ин гунаӣ ашъоро фароҳам овард. Ҳамин таҷрибаи шеърӣ Ҳофиз ва «ҷандмаъноиву тафсирпазирӣ»-и [2,с.3] ғазалҳои шоир боис шуда, ки фаҳми маъноиву муҳтавои ашъори ӯ барои хонандагон ва шорехони ғазалиёташ дар тури солҳо душвориҳои зиёдеро ба бор оварад. Дар мақолаи мазкур мо саъй кардем, ки баъзе паҳлуҳои мушкilotи шарҳи ғазалиёти шоирро дар заминаи баъзе манобеи дастрас мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор диҳем.

Мусаллам аст, ки ғазалиёти Ҳофиз, даставвал, маҳсули ҳаёти иҷтимоӣ, таърихӣ, ҷаҳоншиносӣ завқ, олами руҳонӣ ва андешаву орои замони зиндагии шоир буда, равиши асосӣ ва мушаххаси тафаккури бадеӣ ӯро аз дарк ва тасвири воқеиятҳои он рӯзгор нишон медиҳад. Дар ин замина бо гузашти замон дигаргун шудани фаҳмишу арзёбиҳои дар замони зиндагии Ҳофиз ҷойдоштаи ғазалиёти ӯ қонуниятӣ ҳатмӣ дарки осори бадеие мебошад, ки дар замонҳои муҳталиф эҷод ва нашр шудааст. Ба ифодаи саҳеҳтар, «бисёр мафҳумҳо, ифодаҳо ва ишораҳо, ки дар замони муаллиф барои ҳамагон равшан ва возеҳ буда, ҳеҷ ниёзмандие ба шарҳу эзоҳ надоштаанд, баъди ҷанд муддат ба муаммоҳои сарбаста табдил» [9,с.19] ёфта, заминаи воқеиро барои шарҳу тафсири ин гуна осор ба вучуд овардаанд.

Ба ин тартиб, яке аз омилҳои шархталабӣ ва таъвилпазирӣ ғазалиёти Ҳофиз, ба қавли Абулҳасани Фароҳонӣ «шарҳи ашъори мушкilot»-и шоир аст, ки дар замонҳои баъд мавриди таваҷҷӯи шорехони зиёде қарор гирифтааст. Омили дигаре, ки ба равиши шарҳнависии ғазалиёти Ҳофиз таъсиргузор будааст, саҳву хатоҳое мебошанд, ки дар натиҷаи аз тарафи носеҳони замонҳои гуногун нафаҳмидани маънии алфоз, аълом ва мафҳумҳои калидии ғазалиёти шоир руҳ додааст. Ҳамин тавр, замина ва омилҳои асосии шархталабии ғазалиёти Ҳофиз нахуст дигаргуншавии контексти воқеияти замон, тафаккур ва душвории дарки андешаи шоир буда, баъдан ин ҷараёноро афзудани нусхаҳои пурғалат тақвият бахшидааст.

Илова ба он ҷӣ гуфта шуд, густариши пайвандҳои адабӣ миёни кишварҳои дигар, аз ҷумла Ҳинду Озарбойҷон ва Туркистону Ироқ омилҳои дигар ва таъсиргузор ба рушди шарҳнависӣ бар ғазалиёти Ҳофиз мебошад, ки хусусиятҳои хоси шинохт ва таъбиру тафсири ғазалиёти шоирро муайян менамояд. Дар ин равиш ташаккул ва таҳаввули адабиёти тасаввуфӣ ва андешаҳои орифона дар ғазалиёти Ҳофиз низ омилҳои шархталабии ғазалиёти шоир буда, равиши тозаи шарҳнависиро шакл додааст.

Таҷрибаи шарҳнависии шорехон нишон медиҳад, ки истилоҳи «мушкilot» барои аксари онҳо, пеш аз ҳама, маънии шарҳу баёни нуктаҳои душвору мармуз, ихтилофоту печидагӣ, таъриху муаммоҳо, ривоёту қиссаҳои номашхур, воқеиятҳои ҷудогонаи замони зиндагии шоир ва истилоҳоти номафҳуми илмиро доштааст, ки ғазалиёти шоирро фаро гирифта, алоқамандони ин осорро ба душвории дарку фаҳми ин осор мувҷеҳ сохтааст.

Чунонки ишора шуд, шархталабии ғазалиёти Ҳофиз ба саҳву хатоҳое низ вобаста мебошад, ки маҳсули мусоҳилакорӣ ё бедикқатии носеҳон ва баъзе шорехон буда, ивази калима бо калимаи дигар ба далели нафаҳмидани маъно, табдили калима ба вачҳи он ки нукта ё ҳарфе аз он афтода, табдили калимаҳои ҳамшакл, бо муродиф иваз қардани вожа, табдили калима зерӣ таъсири ҳадафҳои идеологиву иҷтимоӣ, иваз қардани калима бо хости котиб, табдили вожа ба сабаби нодир будани он, фуру афтодани вожа, афзудани калима, табдили ибораю фикраҳо ва мисраю байтҳо, саҳвҳои берун аз ихтиёри носеҳон ва монанди инҳо аз он ҷумла мебошанд.

Ҳамин тавр, бо назардошти омилҳои воқеии пайдоишу рушд ва тарафҳои мусбату манфии таҷрибаи шорехон дар шарҳи ғазалиёти Ҳофиз метавон аз мушкilotи сохторӣ, дарунмоявӣ, вожагонӣ ва суварие низ ёд кард, ки ҳар кадоме аз онҳо дорои навъҳои гуногун буда, баёнгарӣ навоқиси таҷрибаи шарҳнигорӣ дар фосилаҳои замонӣ низ мебошанд. Масалан, набудани низоми таърифшуда, мунсаҷим, андешида, ҷомеият, ғайритаҳлили будан, сарфи назар қардани иртиботи маъноии байтҳо дар ғазал аз мушкilot ва камбудии сохтории шарҳи ғазалиёти Ҳофиз буда, дар ин замина аз анвои мушкilotи дарунмояии он-тафсир ва таъвилӣ ғазалҳои ирфонӣ бо таъбирҳои зоҳирӣ ва баръакс, бетаваҷҷӯӣ ба қорбурди унсурҳои маъноӣ дар ғазал, ошно набудан бо зеҳният ва андешаи Ҳофиз, таҳмили андешаву орои шорех бар шарҳ, бетаваҷҷӯӣ ба латофат ва зебоии ғазал, нодида гирифтани таъсирпазирӣ Ҳофиз аз оёти қуръонӣ аз тариқи шарҳи ирфонӣ, дар шакли насри сода ва раван овардани маънии шеър, ноҳамхонии таъвил дар сохтори умумӣ ғазал, мушкilotи вожагонӣ-сарфи назар қардани баъзе вожаҳои калидӣ, ғалаткорӣ дар қорбурди вожаҳо ва истилоҳот ва мушкilotи суварӣ-шеваи нодурусти хондани

байтҳо ва фуруғзории фехрастбандии шарҳҳо бар асоси хуруфи таҳачҷӣ ва қофия ва монанди инҳоро [1,с.68] метавон аз ҷумлаи душвориҳои шинохти шеърӣ Ҳофиз ва навоқиси таҷрибаи шореҳон дар шарҳу таъвили ғазалиёти шоир ба шумор овард.

Ба ин тартиб, мурури кӯтоҳе ба саҳафоти шарҳҳои дар замонҳои гуногун ба ғазалиёти Ҳофиз навишташуда собит месозад, ки аз ибтидо «шарҳи ашъори мушкила»-и (Абдулҳасани Фароҳонӣ) шоир мавриди таваҷҷуҳ ва шарҳу бастии шореҳон ва алоқамандони адабиёт қарор гирифта, дар ин замина шарҳҳои гуногун ба вучуд омадааст. Нахуст шореҳон байтҳои ҷудогонаи ғазалҳои шоирро тафсиру таъвил карда, баъдан дар ин замина шурӯҳи ҷомеи ғазалиёти ӯ ба вучуд омадааст.

Нахустин шарҳи ғазалиёти Ҳофиз ба қалами Шайх Ҷамолиддин Алиӣ Исфароинӣ, ки бо номи Шайх Озарӣ машҳур аст, тааллуқ дорад. Вай дар китоби «Ҷавоҳир-ул-асрор» ду байти Ҳофизро дар радифи мушкилоти ашъори шоирони дигар шарҳу баст карда, пас аз таҳлили байтҳои «Соқӣ ҳадиси сарву гулу лола меравад, // Ин баҳс бо салосаи ғуссола меравад.» ва «Пири мо гуфт: “Хато бар қалами сунъ нарафт”, // Офарин бар назари поки хатопӯшаш бод.» ба хулоса меояд, ки «Ҳофиз миёни шуаро танҳост. Ҳаргиз мисли ӯ касе набуда» [7,с.185]. Озарӣ аз байти аввал маънии «сифати нашъунамои табъ ва сифати баҳор»-ро берун кашида, Хешакии Ҷишӣ ин тарзи маъниофарии Ҳофизро «аз ҷумлаи мушкилоти абёт» ба шумор мерварад, ки минбаъд мавриди таваҷҷуҳи шореҳон қарор гирифтааст. Ҷунончи, байтҳои зикршударо Убайдуллоҳи Ҷишӣ ва Ҷалолиддини Давонӣ низ дар таъҷиб ба шарҳи Озарӣ шарҳу баст карда, Ҷишӣ нахуст аз он маънии «машҳур дар афвоҳро» берун кашида, сипас «чанд сифати умдаи шоири лисонулғайб, аз қабилӣ тезтабъӣ, «бағоят фасеҳу бениҳоят балғ» будан, ба хушомад напардохтан, «насоҳат мундариҷ сохтан»-ро зикр менамояд [8,с.184-186]. Ҷалолуддини Давонӣ ба ҷуз байтҳои дар боло ёдшуда, байтҳои зиёдеро аз ғазалиёти Ҳофиз шарҳ дода, аз ҷумла дар заминаи байти «Душ дидам, ки малоик дари майхона заданд, // Гили одам бисирӣштанду ба паймона заданд» «аз се манзари мутафовут» ба он баҳо медиҳад, ки яке мавҳида, дигаре сӯфия, савуми ҳукамои машоӣя мебошад [14,с.81]. Ба мушоҳидаи Карл Эрнест «равиши Давонӣ мубтанӣ бар таҳлили яқояки вожаҳо ва намодҳои рамзӣ аст, ки ба таври истиорӣ баёнгари ҳақоқиқ зимнианд. Он ҷӣ ӯ бешакку шубҳа ба қор мезанад, навъе ҳерменетики сарех ва саррост аст, агарчанд ҳамчунон онро аз назари зебоишиносӣ дар қаламрави шеър, ки дар қолаби тарона баён мешавад (яъне шеъре, ки хусусиёти мусикиӣ дорад), медонад» [14,с.82]. Шарҳи фалсафӣ ва ирфонӣ ғазалҳои Ҳофиз равиши мушқилкушоии Давониро дар фаҳми шеърӣ лисонулғайб ба сароҳат мушаххас месозад.

Сайфиддин Абдулҳасани Абдулрахмон Хатмӣ Лоҳурӣ аз аввалинҳоест, ки дар Ҳиндустон ба ғазалиёти Ҳофиз шарҳ навишта, душвориҳои фаҳми шеърӣ Ҳочаро осон кардааст. Баҳоуддини Хурамшохӣ, Куруши Мансурӣ ва Ҳусайн Матӣӣӣӣӣ Амин навиштаанд, ки «Бидуни заррае муболиға, содиқона метавон гуфт, ки шарҳи ҳозир (яъне шарҳи Хатмӣ-афзудаи мо) аз тамоми шарҳҳое, ки то кунун ба қалами нависандагони қадим навишта ва ҷоп шудааст, равшантар ва мушқилкушотар аст» [12, ҷаҳор].

Имтиёзи шарҳи Хатмӣ дар он аст, ки вай ҳар байти 463 ғазали Ҳофизро шарҳ дода, гиреҳи мушкилаҳои ирфонӣ ва ҳикамӣ ғазалҳои Ҳофизро дар алоқамандӣ бо воқеиятҳои зиндагӣ ва таърих боз менамояд. Ба ифодаи дақиқтар, Хатмӣ аз аввалин шореҳонест, ки дар «баъзе ашъори Ҳоча» ҳақиқатро мебинад ва «дар он маҷозро ҷавоз» намедонад ва дар баъзеи дигар «дар маҷоз ҷавоз»-ро ва таъкид мекунад, ки ҳақиқатро дар ин гуна шеърҳо «мадҳале нест, илло бар вачҳи тасаллуф» [12,с.18-19]. Ин суҳанони Хатмӣ чунин маънӣ доранд, ки «тадқиқи яқҷонибаи ашъори Ҳофиз мувофиқи матлаб набуда ҷодаи савоб ҳамон аст, ки ашъори воқеӣ ва сурудаҳои ирфонӣ шоир аниқ имтиёз карда шаванд» [8,с.204]. Хатмӣ бо ҳамин усул байти аввали ғазали Ҳофиз «Биё, ки қасри амал саҳт сустбунёд аст, // Биёр бода, ки айёми умр бар бод аст»-ро шарҳ дода, менависад: «Амал (ба фатҳатайн) умед доштан ва орзуи дур аз қор қардан. Ва мӯяқ аст, ки «истеъмоли ин лафз дар талаби дунё ва афъоли мазмуна аст». Бад-он ки ҳар ки бунёди маош бар орзуи дур аз қор гузошт ва қори имрӯз ба фардо андохт, ба маъсияти фавти вақт, ки ашадд миналмавт аст, мубтало шуд. Ҳар ки вақтро дарёфт, ҳама ҷизро дарёфт. Ва ҳар ки вақтро фавт қард, ҳама ҷизро фавт қард. Вақт мутаҷаззӣ нест, ки он ҷӣ гузашт, мозӣ аст. Ва он ҷӣ нарасидааст, мустақбал аст. Ва он ҷӣ ҳол аст, вақт он аст. Ва он ба шамшери буррон монад, ки дар гузаштани он диранге нест. «Ал-вақт сайфал қотеъ» сирри ин маънӣ аст. Шайхулислом мефармояд, ки «Дӣ рафта, боз наёяд. Ва фардо наёмада эътимодро нашояд. Вақтро шод дор, ки дер наояд».

Аз он чо орифи Шерозӣ хитоб ба ҳар толиб намуда мефармояд, ки биёву мустаид шав ва ғафлат коҳилиро кор мафармо, ки қасри омор ва орзуҳои дур аз кор бисёр саҳт сустбунёд аст. Ҳеҷ кас аз ӯ рӯи роҳат надида. Бодаи ишқ ва муҳаббат, ки бо ту боқӣ монад, биёру бихӯр ва ишқ биварз ва фурсатро ғанимат шумар, ки аёми умри мустаёро бар бод аст. Эътимодно нашоад. Ва солиқ ибналвақт бояд. Ва солиқ ибналвақт вақте шавад, ки аз алоиқ ва авоиқи дунё фориғ ва мучарради мутлақ гардад» [12,с.224].

Чунонки ба мушоҳида мерасад, шарҳи Хатмӣ усулӣ буда, бо забони сода, вале образнок маънии воқеии байти Ҳофизро, ки аз воқеияти сарнавишти инсон берун омадааст, тафсир кардааст. Ин тарзи шарҳу басти шорех бесобиқа буда, ҳанӯз ҳам нисбат ба бисёр шарҳҳо бартарӣ дорад. Имтиёзи асосии ин шарҳ дар муъҷазбаёнӣ ва мушкулкушоии шеъри Ҳофиз буда, шорех саъй кардааст, ки ҳар чиро, ки фаҳми он барои хонанда душвор аст, шарҳу баст намояд. Аз ҷумла дар шарҳи луғоти ғазали ёдшуда вай фақат вожаҳои барои хонанда нофаҳмо ё душворфаҳмро шарҳ дода, тафсири сурат ва маънии калимоти абёти ғазал ҳадафи ӯ будааст.

Хатмӣ Лохурӣ дар шарҳи ғазалҳои Ҳофиз роҳи мустақило пеш гирифта, муҳимтарин паҳлуҳои мушкулоти маънавии онро бо усули шарҳу эзоҳ ва таъвил барои хонанда фаҳмо месозад. Ба ин далел, ин шарҳ ҳамчун сарчашмаи адабӣ, ки ифодакунадаи хусусияти сохторӣ ва маънавии сохтори мундариҷавӣ ва дарунмояии ғазалиёти Лисонулғайб мебошад, арзишманд буда, дар ташаккули чараёнӣ минбаъдаи шарҳнависӣ муассир будааст. Тақия шорехони баъдӣ, аз ҷумла Афзалии Аллоҳободӣ, Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ, Баҳлул ибни Мирхони Баракӣ бар ин шарҳ низ далели арзишмандии он мебошад.

Шорехи дигар, Афзалии Аллоҳободӣ низ дар шарҳу басти мушкулоти ғазалиёти Ҳофиз нақши муҳим дошта, аввалин шарҳи мукаммали девони Ҳочаро бо номи «Кашф-ул-асрор мин вучуҳи мушкулоти ашъор» эҷод кардааст. Маълумоти нахустинро дар бораи ин шарҳ А. Афсаҳзод ва В. А. Капранов дода, ин асарро дар шинохти мушкулоти ғазали Ҳофиз, бахусус моҳияти ирфонии он муҳим арзёбӣ кардаанд. Аз мақолаҳои В. А. Капранов «Сухани Ҳофиз дар фарҳангҳои форсу тоҷик» [5, 59 ва 61] ва А. Афсаҳзод «Шарҳи «Девон»-и Ҳофиз» [3,с.288-291] бармеояд, ки онҳо дар заминаи дастнависи нокомили шарҳе, ки муаллифи он номаълум будаву дар институти шарқшиносии АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз будааст, андешаҳои худро баён кардаанд. Вале баъдтар дар заминаи дастхати комили дар ганҷинаи дастхатҳои ИШ АУ Ҷумҳурии Ёзбекистон маҳфуз буда, А. Насриддин доир ба муаллиф ва моҳияти ин дастнавис маълумоти саҳеҳ меоварад [8,с.211], ки дар шинохти хусусияти ин асар муҳим аст.

Шарҳи Афзалии Аллоҳободӣ бо баъзе хусусиятҳои мушкулкушоиаш, ки тоза аст, аз шуруҳоти пешина фарқ дорад. Ба мушоҳидаи А. Насриддин афзалияти ин шарҳ дар он аст, ки «муаллиф маънигустарио бо тафсири лексикографӣ даромехтааст» [8,с.213]. Имтиёзи дигари ин шарҳро таваҷҷӯҳи муаллиф ба маъникушоии ирфонӣ дар заминаи ғазалҳои Ҳофиз мушаххас месозад, ки бо муъҷазиву мухтасарӣ аз шарҳҳои қаблӣ тафовут дорад. Ҳамчунин диди саҳеҳи воқеашиносӣ ва таърихмехвари шорех дар шинохти мушкулоти маънавии ғазалиёти Ҳофиз, ки заминаи таърихӣ ва воқеӣ дорад, таъсиргуздор будааст. Масалан, қайду ишораҳои ӯ дар заминаи баъзе байтҳои ғазалиёти Ҳофиз, ки дар онҳо номҳои Шох Шучоъ, Имомуддин, Султон Ғиёсуддини Баҳманӣ, Имоди Фақеҳ, Абӯисҳоки Инҷу, Ҷалолуддини Тӯроншох, Қавомуддин Муҳаммад зикр шудаанд, далели огоҳии ӯ аз воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ буда, дар шарҳи маънии баъзе ғазалҳо ёрӣ расонидааст.

Шарҳи дигаре, ки душвории хондан ва фаҳмидани ғазалиёти Ҳофизро осон кардааст, таълифоти Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ мебошад. Таваҷҷӯҳи ин шорехро, пеш аз ҳама, «латофати сувару алфоз»-и девони Ҳоча, ки низ «мақрун ба зароифи ҳақоикӣ маонист» [8,с. 215] ба худ ҷалб кардааст. Сарчашмаҳои шарҳҳои «Ҷомеъ-ул-бахрайн ғӣ завоид-ин-бахрайн», «Хулосат-ул- баҳр ғӣ илтиқод-ид-дурар», «Хулосат-ул-бахри қадим ва қадид» ва «Баҳр-ул-фаросат-ил-лоғиз ғӣ шарҳи девони Ҳофиз»-ро ба ӯ нисбат додаанд.

Убайдуллоҳи Чистӣ дар шарҳи мушкулоти ғазалиёти Ҳофиз равиши хосро пеш гирифта, маонии нофаҳморо дар алоқамандӣ бо Қуръон ва ҳадисҳои набавӣ шарҳу таъвил намудааст. Истиноди амиқӣ ӯ ба оёту ҳадис дар шарҳи ҳар байт шуруҳоташро эътимодбахш ва фаҳмрас сохтааст. Вай дар тақия ба истилоҳоти тасаввуфӣ бисёре аз ториқҳои ғазалиёти Ҳофизро равшан карда, бо қорбурди ҳамин усул шеъри шоирро шарҳу басти ирфонӣ намудааст. Ин шорех дар баробари шарҳи ҷомеи ғазалҳо нуқоти адабиро луғавиро низ яке аз омилҳои мушкулоти фаҳми ғазали Ҳоча доништа, ба сароҳат шарҳу тафсир кардааст. Намунаи чунин шарҳи ӯ байти зерини шоир мебошад:

*Ғазал гуфтию дурр суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афшонад фалак иқди Сурайёро.*

Чишти ин байтро ба тариқи зайл шарҳ додааст: «Хуш» ба маънои хуб бувад ва ба маънои бисёр низ омада, чунонки Шайх Саъдӣ гуяд: «Бар дари каъба соиле дидам, // Ки ҳамегуфту мегиристӣ хуш» ва дар ин ҷо ҳар ду маънӣ мурод тавон дошт ва назм дар луғат дурр дар ришта кашидан ва дар истилоҳи шуаро ихтисос ба зидди наср ёфта ва «ақд» (ба фатҳи аввал ва сукуни дувум) гусастан ва гираҳ барзадан ва паймон кардан ва никоҳ намудан ва тоқи хона ва номи даҳ адад ва билкаسر (яъне иқд-шарҳи мо) занони вачал ва риштаи марворид...» [8,с.218]. Чунонки ба назар мерасад, дар шарҳи нуқоти адабию луғавӣ вай пойбанди тафсири ҳаматарафаи маънии вожаҳо ва истилоҳот аст, ки аз вижагиҳои усули шарҳнависию мебошад.

Шорехи дигар-Баҳлул ибни Мирзохон ул-Баракӣ дар шарҳи девони Ҳофиз, аз ҷумла мушкилоти ғазалҳои ӯ асари пурмӯхтавои «Ғавод-ул-асрор фӣ рафъ-ил-астор»-ро навиштааст, ки баъзе имтиёзҳо дорад. Нахустин имтиёзи ин асар дар шарҳи абёти Ҳофиз ба моҳияти зерматн («ганҷи таҳти абёт») диққат додани шорех мебошад. Дар ин замина Баракӣ усул ва равиши шарҳнигириашро чунин шарҳ додааст: «...бидон, ки дар ин китоб на ҳамин таҳқиқи маънии байт аст фақат мисли шуруҳи дигар, балки як бор аз аввал мутолиа фармой, то бар ту зохир гардад, ки таҳти аксар абёт ҷӣ ганҷ аз ғавоиди нафиса чун гибрит ниҳодаем, то ӯро ба оби зар, балки сиёҳии ҷашм бинависӣ ва нафоиси арвоҳ бихарӣ, зеро дар ин китоб ғавоидххост, ки дар ғайри ин наёбӣ» [8,с.220]. Ин ишора моҳияти ҷустуҷӯҳои шорехро дар шинохти мушкилоти ашъори Ҳофиз, аз ҷумла сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии ғазалиёти ӯ мушаххас месозад. Ба ифодаи дигар, шорех, пеш аз ҳама, мушкилоти ғазалиёти шоирро дар дарк ва ғазми зерматн, яъне шинохти ишорат ва румузи андешаву ороё доништааст, ки дар паси ҳар сатр пинҳон аст [11,с.123-124]. Дар ин замина ин шорех қорбурди огоҳонаи мусталехоти урафоро аз ҷониби Ҳофиз яке аз омилҳои душвории ғазми шеърӣ ӯ дониста, аз рамзҳои шаробхона-ботини орифи комил, ҳамморою бодафурӯш-пирону муршидон, турктоз-чазабаи илоҳӣ, зулф-ғайби хувият, қадаҳ-вақт, ҷом-аҳвол, нуқл-кашфи маонӣ, дайр-олами инсонӣ, калисо-олами ҳайвонӣ, бут-мақсуд ва матлуб, хол-олами нестӣ ва монанди инҳо ёд мекунад, ки калиди дарки саҳеҳи шеърӣ шоир мебошанд.

Ба ин тартиб, Баракӣ яке аз мушкилоти асосии ғазалиёти Ҳофизро ба гароиши шоир ба ваҳдати вучуд алоқаманд дониста, аз ҳамин ҷиҳат ба шарҳу таъвили ирфонии ғазалиёти шоир мепардозад. Ҳамчунин ин шорех байти «Баҳори умр хоҳ, эй дил, вағарна ин ҷаман ҳар сол Чу насрин сад гул орад бору чун булбул ҳазор орад»-ро дар заминаи воқеияти рӯзгори шоир шарҳ дода меафзояд, ки «Ба хоҳири фақири қалилуззеҳн ин байти мавҳум ба сӯи қидами олам менамояд, аз ин ҷост, ки истимоъ ёфта, ки чун мардум байти Ҳоҷа «Ғар мусулмонӣ аз ин аст, ки Ҳофиз дорад // Оҳ, агар аз паси имрӯз бувад фардое»-ро шуниданд, забони таъна қушоданд ва гуфтанд, ки ту аз қиёмат мункирӣ. Ҳоҷа пеши Салмон рафт ва гуфт, ки аз ман хато воқеъ шуда. Салмон гуфт: -Пас, тазмин кунед.

Баъд аз он Ҳоҷа ин байт фармуда: «Ин ҳадисам ҷӣ хуш омад, ки саҳарғах мегуфт // Ба дари майкадае бо дафу най тарсо» моқабли байти мазкур навишт, пас байти мазкур мақулаи тарсо бошад, на Ҳоҷа. Чун назари фақир бар байти дигар афтод, ки Ҳоҷа фармуда «Раҳм кун бар дили маҷрӯҳу хароби Ҳофиз, // 3-он ки ҳаст аз пай имрӯз фардое». Яқин шуд, ки истисмои мазкур таҳқиқ аст, зеро ки калимаи «яқин», ки дар байт воқеъ шуда, далолат мекунад, ки мақулаи аввал аз ман хато буд ва абёти дигари Ҳоҷа бар ин мудддао донанд, чунонки фармудааст:

*Ҳадис аз мутрибу май гӯю рози даҳр камтар ҷӯ,
Ки кас нақшуду нақшояд ба ҳикмат ин муамморо» [8, 223-224].*

Чунонки аз муҳокимарониҳои Баракӣ маълум мешавад, вай яке аз сабабҳои рафъи мушкилиро дар ғазми шеърӣ Ҳофиз таваҷҷӯҳи амиқ ба зерматн ва ақоиди ирфонии он медонад, ки дар шарҳнависию он рӯзгор бесобиқа аст.

Шарҳи дигаре, ки дар ҳалли мушкилоти ғазми ғазалиёти Ҳофиз муҳим ба назар мерасад, таълифоти Мавлоно Ҳофиз Бадруддин ибни Мавлоно Ҳофиз Баҳоддин «Бадр-уш-шуруҳ» мебошад. Ин асар шарҳи ҷамъии ғазали Ҳофизро дар бар гирифтааст, ки собиқа надорад¹. Шорех барои ошкор ва фаҳмас кардани мушкилоти ғазалҳои Ҳофиз байтҳои ҳар ғазалро дар алоқамандӣ бо ҳам тафсир мекунад, ки афзалияти онро аз шарҳҳои дигар собит менамояд.

¹ Доир ба миқдори ғазалҳои Ҳофиз назарҳо гуногун буда, дар ин бора дар мақолаи дигари хеш ба таври муфассал ибрози андеша кардаем.

Шарҳи байти зерини Ҳофиз, ки мутаносибан бо байтҳои дигари ғазал тафсир шудааст, намунаи мушқилкушоии усули шарҳу басти ӯ мебошад:

***Бирав ба кори худ, эй воиз, ин чӣ фарёд аст,
Маро фитод дил аз раҳ, туро чӣ уфтод?***

Дар шарҳи ин байт муаллифи «Бадр-уш-шурӯҳ» навиштааст, ки «Фарёд» киноя аз ваъзу насихат. Маънӣ он, ки эй воиз, бирав ба кори худ бош ва ин чӣ фарёд аст, ки мекунӣ ва беҳуда ба насихату ваъз пеш меояӣ, магар намедонӣ, ки «Панди падар монев нашед расвои модарзодро». Ва маро дил ба доми ишк гирифта шуда ва аз ихтиёр берун рафта, пас агар аз мо фарёду ғиён сар занад, аҷаб нест, ки шеваи ошиқон аст, аммо туро чӣ шудааст, ки беҳуда фарёд менамояӣ? Чун ошиқ содиқро маломати лоимон монев намегардад, балки боис мегардад, ки «маломат сайқали зангори ишк аст», бинобар он гуяд:

***Ба ком то нарасонад маро лабаи чун най,
Насихати ҳама олам ба гӯиш ман бод аст.***

«Ком»-мақсад васл аст, «лаб»-лутф, замири «-аш» бар маҳбуб, «най»-ошиқ ва орифи комил. Маънӣ он аст, ки то вақте ки лутфи маъшуқи ман ба муроди худ чун най, ки орифи комил ва ошиқ восил аст, намерасонад, насихати ҳама олам пеши ман беҳудаву барбод аст ва асаре намебахшад, чун кори ошиқ бе ҳозирбаи маъшук ба ҳоле намерасад, бинобар он гуяд:

***Миёни ӯ, ки Худо офаридааст аз ҳеч
Дақиқаест, ки ҳеч офарида нақшоӣ.***

«Миён»-камар ва шуаро онро ба ҳеч нисбат додаанд ба эътибори бориқӣ, мурод аз он робитаест миёни толиб ва матлуб...» [8, с. 227-228].

Мавлоно Бадриддин бо ҳамин тарзи шарҳу тафсири ҳомаи мушқилоти фаҳму дарки андешаву орои Ҳофизро матраҳ сохта, хонандаро ба шинохти комили мундариҷа ва ғояи ғазалиёти шоир раҳнамоӣ намудааст, ки равиши тоза дар тафсири душворихои шеърӣ лисонулғайб дар он рӯзгор мебошад. Илова ба ин, муаллифи «Бадр-уш-шурӯҳ» бо назардошти ҷанбаи воқеапардозӣ ва ирфонии шеърӣ шоир асрори мушқилоти ишқро дар ғазалҳои Ҳофиз шарҳ додааст, ки дар шинохти паҳлуҳои гуногуни маънавии осори шоир бозёфти муҳим мебошад.

Шарҳи мушқилоти ғазалиёти Ҳофиз бо он чӣ гуфта шуд, маҳдуд намешавад. Ин чараён дар давраҳои баъдӣ, ба хусус замони мо низ идома ёфта, як силсила шуруҳоте эҷод шудааст, ки дар қушодани асрори румуз ва мушқилоти шеърӣ шоир нақши муҳим доранд [7, с.9-16; 6, с.19-25]. Нақд баррасии шарҳҳои баъдиро ба вақти дигар гузошта, дар фароварди ин мақола ҳулоса карданим, ки он чи донишмандони минтақаҳои гуногунро мутаваҷҷеҳи душворихои маънавию лафзӣ ғазалиёти Ҳофиз кардааст, пеш аз ҳама, марбут ба румузи маънӣ ва дарунмояи калимоте мебошад, ки нахуст зерӣ таъсири воқеиятҳои рӯзгор ва андешаву орои шоирӣ бузург шакл гирифта, сониян баҳрабардории шоир аз расму оини қадимаву муосир, афсонаҳо, зарбулмасалу мақол, тасаввуфу ирфон ва маърифати қуръонӣ заминаи дигари душворихои ғазалиёти ӯ будааст, ки дар тули асрҳо мавриди шарҳу баҳс қарор гирифта, равиши тоза ва пурмояи шинохту арзёбии осори адабӣ, аз ҷумла ғазалиёти Лисонулғайбро ба вучуд овардааст. Ин таҷриба новобаста ба замони соат дар фаҳми ҳомаи ғазалиёти Ҳофиз ҳамчунон пурарзиш ва мушқилкушо боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ:

1. Алавӣ, М. Особиносии сохтори шарҳнависӣ дар хавзаи фаҳми мутуни адабӣ бо нигоҳи интиқодӣ бар шарҳҳои Ҳофиз / М. Алавӣ // Фунуни адабӣ [илмӣ-паҷӯхӣ].-Донишгоҳи Исфохон, соли 2, шумораи 2, 2013.-С. 23-80.
2. Амиринажд, М. Нақд ва баррасии шарҳҳои Ҳофиз бар асоси ду дидгоҳи ҳерменетикии хонандамехвар ва муаллифмехвар / М. Амиринажд //Донишгоҳи адабиёт ва улуми инсонӣ. –Тобистони 1390. – С. 3-21.
3. Афсаҳзод. А. Шарҳи «Девон»-и Ҳофиз /А. Афсаҳзод. Дар сафи бузургон. –Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 285-291.
4. Девони Ҳофиз аз нусхаи Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ. Бо муқаддимаи Пажмон Бахтёрӣ /- Техрон, 1381. – 440 с.
5. Капранов, В. А. Сухани Ҳофиз дар фарҳангҳои форсу тоҷик / В. А. Капранов // Ҷашномаи Ҳофиз. – Душанбе: Дониш, 1971. – С. 51-62.
6. Қазвинӣ, М. Боди шӯрға / М. Қазвинӣ // Андеша. Фаслномаи илмӣ-паҷӯхӣ. Соли савум, шумораи дувум, зимистони 2013. – С. 19-25.

7. Махчуб, М. Ҷ. Ҳофиз Шерозӣ ва расми коса гирифтани коса задан / М. Ҷ. Махчуб // Килк. – Обон ва озари 1371. – шумораи 32-33. – С. 9-16.
8. Насриддин, А. Шарҳнависӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик [Қисми 1] / А. Насриддин. – Хучанд, 2000. – 253 с.
9. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт / А. Насриддинов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.
10. Пурномдориён, Т. Ҳофиз ва хилофи одат дар сурат ва маънии ғазал / Т. Пурномдориён // Фаслномаи забон ва адабиёти форсӣ, соли 20, шумораи 73, поэзи 1391. – С. 8-22.
11. Суфиев, Ш. З. Винные мотивы в персидско-таджикской суфийской поэзии / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2015. – № 3-1(64). – С. 122-125. – EDN VZSMFX.
12. Хатмии Лоҳурӣ, А. А. Шарҳи ирфонии ғазалҳои Ҳофиз. Тасҳеҳ ва таълиқоти Баҳоддин Хурамшоҳӣ, Куруши Мансурӣ, Ҳусайн Мутеӣи Амин. Ҷилди аввал / А. А. Хатмии Лоҳурӣ. – Техрон: нашри қатра, 1378. – 758 с.
13. Шарҳи бист ғазали Ҳоҷа Ҳофиз Шерозӣ. Ба кӯшиши Ш. Р. Исрофилниё / - Душанбе: Пайванд, 2016. – 83 с.
14. Эрнест, К. Тафсири Ҷалолуддини Давонӣ бар Ҳофиз / К. Эрнест // Эроншаҳри имрӯз. Нашрияи мутолиоти эронӣ ва нақди китоб. Соли аввал, шумораи савум, шаҳривар-мехроми 1395. – с. 80-91.

REFERENCES:

1. Alavi, M. Analysis of the structure of commentary in the understanding of literary text with a critical look at the comments of Hafiz / M. Alavi // Literary work [scientific-research]. Isfahan University, year 2, number 2, fall and winter 1389.-S. 23-80.
2. Amirinajad, M. Criticism and analysis of Hafiz's interpretation based on two hermeneutic perspectives, reader-oriented and author-oriented / M. Amirinajad // University of Literature and Human Sciences. - Summer of 1390. - P. 3-21.
3. Afsahzod. A. Consideration of "Devon" by Hafiz / A. Afsahzod. Among the great ones. - Dushanbe: Cognition, 1986. - P. 285-291.
4. Cabinet of Hafiz from the copy of Muhammad Qazvini and Kasim Ghani. With an introduction by Pajmon Bakhtyari / - Tehran, 1381. - 440 p.
5. Kapranov, V. A. The speech of Hafiz in Persian-Tajik cultures / V. A. Kapranov // Celebration of Hafiz. - Dushanbe: Knowledge, 1971. - P. 51-62.
6. Qazvini, M. Salty wind / M. Kazvini // Opinion. Scientific-research magazine. The 3rd year, second issue, winter 2013. - P. 19-25.
7. Mahjub, M. J. Hafiz Shirozi and the painting of cupping and cupping / M. J. Mahjub // Kilk. -Obon and Azar 1371. - number 32-33. - P. 9-16.
8. Nasriddin, A. Commentary on the history of Persian-Tajik literature [Part 1] / A. Nasriddin. - Khujand, 2000. - 253 p.
9. Nasriddinov, A. Enlightenment and interpretation of literature / A. Nasriddinov. - Dushanbe: Cognition, 1991. - 192 p.
10. Purnamdorian, T. Hafiz and contrary to custom in the form and meaning of the ghazal / T. Purnamdoriyan // Periodical of Persian language and literature, year 20, number 73, fall 1391. - P. 8-22.
11. Sufiev, Sh. Z. Wine motifs in Persian-Tajik Sufi poetry / Sh. Z. Sufiev // Vestnik Pedagogicheskogo universiteta. – 2015. – No. 3-1(64). - P. 122-125. – EDN VZSMFX.
12. Hatmii Lahore, A. A. Mystical explanation of Hafiz's ghazals. Edited and translated by Bahauddin Khuramshahi, Kurushi Mansuri, Husain Mutei Amin. The first volume / A. A. Graduation from Lahore. - Tehran: Qatra publishing house, 1378. - 758 p.
13. Commentary on twenty ghazals of Khoja Hafiz Shirozi. To the effort of Sh. R. Isrofilnia / - Dushanbe: Payvand, 2016. – 83 p.
14. Ernest, K. Commentary of Jalaluddin Davani on Hafiz / K. Ernest // Iranshahr today. Publication of Iranian readings and books. The first year, the third issue, 1395. - P. 80-91.